

УДК 37.013.3

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-1.7>**Л. Г. Ярошук**кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри педагогіки
Бердянського державного педагогічного університету

КОМЕНІАНА В КУРСІ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Статтю присвячено пошуку ефективних методів вивчення пансофічних поглядів відомого чеського педагога Яна Амоса Коменського в курсі «Історія педагогіки» майбутніми вчителями. «Пансофія» – одне з головних понять у вченні Я.А. Коменського – перекладається як «вчення про всезагальну мудрість», під якою він розумів водночас і всезагальну мудрість Універсума, єдиного і неділимого світу, і дзеркальний образ макрокосму, всеєдину науку про світ загалом, яка відтворює його внутрішню структуру і впорядкованість. Як учення, здатне розкрити універсальну єдність і злагодженість світу. Пансофія базується на трьох книгах Бога: створеному ним світі, людському розумі та Писанні, і є поєднанням божественної і людської мудрості.

Я.А. Коменський відзначав також, що пансофія – зведення універсального знання, світильник людського розуму, стійке мірило істини речей, незмінний розклад людських життєвих занять і, нарешті, драбина сходження до Бога. Головний плід пансофії – світло, яке відкривається в людському розумі, світі, Писанні; злагода людини із самою собою, з іншими людьми і з Богом; здоров'я тіла, душі і духа; радість. Попутно пансофія дозволяє здолати плутанину, яка панує нині у школах, державі, церкві; плутанину в бібліотечній справі; безлад у веденні повсякденних справ. Також пансофія дозволяє зрозуміти не тільки книги світу і розуму, а й творіння людського таланту, звільняючи тим самим від гніту авторитетів.

У «Пансофії» обґрунтовано тезу про три сходинки до пансофічного знання – «емпіричного, епістемічного, евристичного», уявлення про евристику як «останню вершину мудрості», її значення для «математики» – мистецтва вчитися, що віддзеркалює педагогічний аспект пансофічної ідеї як засадничої педагогічної ідеї; характеризує властивості розуму як «активної потенції»; викладає основи аксіоматичного знання як сукупності видів, ідей, уявлень і подібностей; розробляє етику і загальні закони моральної розсудливості.

Пансофічна освіта, провідною метою якої Я.А. Коменський уважав поширення всезагальної мудрості, є головним засобом досягнення злагоди в суспільстві, а також гармонізації ставлення людини до Бога, до світу і різних іпостасей (розуму, почуттів, мови, дій тощо) самої людини. Центром пансофічної освіти, уважав Я.А. Коменський, є людина, яку він, продовжуючи і розвиваючи гуманістичні традиції доби Відродження, називав найціннішою, найскладнішою, найрозвиненішою і найпрекраснішою з усіх істот. На відміну від існуючої однобокої освіти, пансофічна освіта має універсальний характер і спрямована на всебічний розвиток людини («усієї людини»). Пансофічна освіта повинна навчати людину всьому тому, що їй потрібне буде в житті. Але головним завданням пансофічної освіти є досягнення кожною людиною мудрості, яка обов'язково включає в себе свідоме самовизначення людини, усвідомлення нею сенсу і мети свого життя, без чого вона не може «відбутися» як людина.

Студенти на заняттях усвідомлюють те, що новаторство самої ідеї пансофійності в науковому доробку Я.А. Коменського визначається характерним для сучасної педагогіки зростанням інтересу до проблеми цілісності освіти, конструктивне розв'язання якої передбачає формування нової якості педагогічного мислення, що базується на осмисленні історико-педагогічного знання, класичних педагогічних праць, пошуку методологічних підвалів і орієнтирів для розроблення стратегії розвитку сучасної освіти.

Ключові слова: пансофія, ідея пансофійності, пансофічна освіта, майбутні педагоги, знання.

Постановка проблеми. Сьогодні перед вищою школою стоїть непросте завдання – сформулювати освічене, гуманне, відповідальне, духовно багате, благородне професіонала-педагога, який гідно зможе виховати майбутнє покоління. Для цього майбутнім учителям варто мати знання і про філософські погляди відомих постатей минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На шляху розв'язання окресленої проблеми багато зроблено, зокрема, вітчизняні науковці розглядають постать чеського гуманіста не тільки як педагога, а і як філософа, досліджують: наукові

передумови пансофії в межах гуманітарної парадигми (Е. Днєпров, І. Колесникова, В. Кортхаазе, С. Марчукова, Р. Мниха, А. Піскунов, З. Равкін, М. Рихтер, О. Сухомлинська, Л. Степашко, К. Шаллер, Д. Чапков та ін.); методологічні основи становлення пансофічного знання, виявлення «пансофічних тенденцій» (А. Вукасович); пансофічний характер міждисциплінарності, що набуває визначального значення в сучасній коменіані (Б. Бім-Бад, Е. Днєпров, Г. Мельников, В. Кортхаазе й ін.); зв'язок пансофії із проблемами сучасної освіти, глобальний характер «інноваційного проєкту» Я.А. Коменського (Г. Сорокіна,

В. Меськова); коменіану в українській педагогічній історіографії (друга половина XIX – перша половина XX ст.) (В. Лучкевич, В. Новосад).

Як показує практика, найскладніші для сприйняття студентами саме пансофічні ідеї Я.А. Коменського.

Мета статті – презентувати пансофічні погляди чеського педагога під час вивчення дисципліни «Історія педагогіки».

Виклад основного матеріалу. Ян Амос Коменський – один із фундаторів сучасної педагогіки і психології. Майже 360 років минуло із часу виходу у світ праці Я.А. Коменського «Пансофічна школа», у якій він передбачив багато ідей XX ст. Я.А. Коменський різко критикував панівну середньовічну схоластичну систему навчання та розробив нові напрями навчання й виховання – його метою було створення «школи-майстерні мудрості та людяності» [2].

Для майбутніх учителів надзвичайно важливий курс «Історія педагогіки». Так, під час вивчення теми «Педагогічна система Яна Амоса Коменського» розглядаємо пансофічні ідеї великого педагога. Студенти залюбки готуються до практичних завдань, аналізують його діяльність, життєвий шлях. Ніхто не залишається байдужим до життя і творчості чеського дидакта. Щоб орієнтувати студентів на філософію вченого, пропонуємо переглянути фільм «Ян Амос Коменський». Після обговорення стрічки особливо звертаємо увагу на пансофічну освіту.

Практична педагогічна діяльність Я.А. Коменського розпочалася у 22 роки: він став учителем тієї самої школи в м. Пшерові, де декількома роками раніше вчився сам. Постійно займався самоосвітою, уважно читав твори гуманістів тієї доби, а головне – глибоко вивчав процес навчання у школі, незабаром почав його реформувати заради того, щоби зробити цей процес привабливим для дітей, який пробуджує в них інтерес до знань. Він сміливо порушував традиційні канони тогочасного шкільного життя: широко використовував те, що сьогодні називають «наочність», водив учнів на прогулянки на природу, знайомив їх не лише із книгами, але й із реальним життям, із предметами та явищами, які оточували їх.

Ян Амос Коменський уважав, що починати навчання треба якомога раніше, а навчальний матеріал повинен обов'язково відповідати віковим особливостям учнів, був переконаний у тому, що розум людини спроможний охопити все, що завгодно. Тільки для цього потрібно дотримуватися в навчанні послідовного і поступового просування вперед, дотримуватися безсмертних і універсальних дидактичних правил: «від близького до далекого», «від цілого до окремого», «від знайомого до незнайомого», щоб учні засвоювали систему знань, а не уривчасті відомості. Я.А. Коменський уважав також, що необхідно

з дитинства виробляти позитивні етичні риси (справедливість, поміркованість, мужність; цікаво зазначити, що під останньою він розумів також наполегливість у праці). Важливу роль в етичному вихованні Вчитель відводив прикладу дорослих, систематичному привчання дітей до корисної діяльності, дотримання правил поведінки. До навчального плану гімназії Я.А. Коменський увів, нарівні із традиційними «сімюма вільними мистецтвами», природознавство, історію, географію [2].

У Лешно Я.А. Коменський працював над розробкою принципово нової ідеї створення пансофії – своєрідної енциклопедії всіх основних відомостей про реальний світ, з викладенням основних положень християнської віри.

Я.А. Коменський був популярним у Європі, і не тільки у протестантських країнах. Так, інтерес до проблеми пансофії був таким великим, що група британських учених того часу вирішила створити міжнародну комісію для зведення воєдино всіх досягнень науки і техніки людства. На чолі комісії мав би стояти сам Я.А. Коменський. На жаль, буржуазна революція, що розпочалася в Англії, перешкодила втіленню цього задуму. Я.А. Коменський прийняв тоді замовлення шведського уряду опрацювати нову методику навчання латинської мови і відповідні підручники. У результаті з'явилася книга «Новітній метод мов».

Тоді ж Я.А. Коменський намагався реалізувати, хоча б частково, свою ідею устрою пансофічної школи. Наукове обґрунтування її принципів, навчальний план, розпорядок дня були викладені автором у творі «Пансофічна школа» (1651 р.). У 1654 р. Я.А. Коменський, що був главою лешненської протестантської громади «Чеських братів», повернувся до Лешна. Проте під час війни між Польщею і Швецією місто було зруйноване; усе майно Я.А. Коменського і його безцінні рукописи загинули. Притулок учений знайшов в Амстердамі (1656 р.), де його прийняли з великою шаную як славетного педагога, автора чудових підручників і методичних праць. Уже через рік там було видано, за ухвалою сенату, зібрання його дидактичних творів у чотирьох частинах, що стало помітною подією в житті Західної Європи. В Амстердамі Я.А. Коменський працював над ґрунтовною працею «Загальна порада для виправлення справ людських», у якій опрацював план реформи людського суспільства, причому особливу роль відводив вихованню й освіті громадян. Перші частини цієї праці («Панегерсія» – «Всезагальне пробудження», «Панавгія» – «Всезагальне осяяння») були видані в Амстердамі в 1662 р., рукописи ж інших п'яти частин були загублені й знайдені тільки у XX ст. в Німеччині. Повністю праця латиною була опублікована у Празі тільки в 1966 р.

Правильно облаштована пансофія, за словами Я.А. Коменського, стане «універсальною

алхімією», золотим мистецтвом, яке день за днем збільшуватиме пансофічне світло. Відзначимо, найважливішою справою свого життя Ян Амос Коменський уважав створення нового універсального курсу і підручника «Пансофія», конкретизуючи задум якого, він писав: «Таку книгу, повторюю, хочу я скласти, яка замінювала б собою всі скарбниці всезагальної освіти. У ній не повинно бути пропущено нічого істотного, і читання цієї книги саме собою повинно наповнювати розуми мудрістю.

Усе це завдяки тому, що речі представлені в ній у неперервній, ясній і чіткій взаємозалежності, усе виводиться зі своїх власних коренів, зі своєї власної істоти, і кожна річ виявляється тією самою, якою вона названа, і представляється саме такою, якою вона є насправді. Бо все в цій книзі обумовлено самою незмінною і внутрішньо зв'язаною істинною сутністю речей. Усе це, однак, – у стислому вигляді, бо призначене служити для короткого і швидкоплинного життя. Усе – у доступній формі, бо повинно вносити в розуми світло, а не сутінки. І все – у його внутрішній цілісності і обґрунтованості, через безперервний причинно-наслідковий зв'язок, оскільки ми маємо потребу у твердо встановленій істині, а не в надуманих поглядах» [2, с. 497].

Як це не парадоксально, але ідея створення «Пансофії» за життя її автора не знайшла ні достатнього розуміння, ні підтримки серед його сучасників, які вважали її утопічною або ж проявом надмірних амбіцій педагога-мислителя.

«Пансофія» Я.А. Коменського визначила вимоги всебічної і систематичної освіти і пізнання. Його ідея «усіх учити всьому» впливає з міркувань про те, що всі люди здібні до пізнання й освіти, простий народ повинен отримати доступ до знань.

Відповідно до потреб часу, виховання розглядалось як найважливіший засіб підготовки людини до діяльного, практичного життя, до пізнання реального світу. Великий дидакт бачив у дитині майбутнього діяча, мудреця, з великою повагою та турботою ставився до її особистості [4, с. 31].

Згідно з основною метою виховання, Я.А. Коменський виділяє суттєві елементи виховання: створити людину, яка знає всі речі, яка є володарем речей і самої себе, яка є такою, що себе і все підводить до Бога, джерела всіх речей, яка має здорове тіло. На думку вченого, цьому відповідає: наукове виховання; добродетельність чи моральність, релігійність, фізичне виховання.

Усього Ян Амос Коменський написав понад 250 творів, присвячених одній темі – освіті Homo sapiens. І був глибоко впевнений в тому, що загальна освіта, створення нової школи допоможуть виховувати людей в дусі гуманізму, солідарності, взаєморозуміння.

Велику роль у сучасному науковому дослідженні творчості Я.А. Коменського відіграв україн-

ський учений Дмитро Чижевський, який із 20-х рр. минулого сторіччя жив і працював за кордоном. Його довголітня наукова робота з вивчення спадщини видатного чеського педагога почалася з відкриття. У 1934 р., працюючи в архівах бібліотеки німецького міста Галле, Д. Чижевський виявив кілька частин (зокрема, розділ «Пансофія») роботи Я.А. Коменського «Загальна порада для виправлення справ людських», рукописи якої зникли кілька сторіч тому і вважалися назавжди загубленими. Протягом багатьох десятиріч, практично до самої смерті, Д. Чижевський займався вивченням і підготовкою до друку цього чудового твору і всіх його частин. Особливо поцінував Д. Чижевський «Пансофію» – сміливу спробу «відновити єдність європейської культури» у часи релігійних воєн тієї доби (доби розколу західного християнства і формування протестантизму).

Дослідження робіт Я.А. Коменського стало справою життя Дмитра Чижевського – він прагнув звільнити образ ученого від «осадів і забобонів століть», уважав його «найбільш світлим педагогічним розумом, який колись народжувався в Європі», а також «єдиним слов'янським мислителем світового значення». Бо, на думку Д. Чижевського, жодний інший слов'янський мислитель не вийшов за межі свого часу і своєї країни [2].

На практичному занятті майбутні педагоги роблять висновки про те, що «пансофія» – одне з головних понять у вченні Я.А. Коменського – перекладається як «вчення про всезагальну мудрість», під якою він розумів водночас і всезагальну мудрість Універсума, єдиного і неділимого світу, і дзеркальний образ макрокосму, всеєдину науку про світ загалом, яка відтворює його внутрішню структуру і впорядкованість. Як учення, здатне розкрити універсальну єдність і злагодженість світу. Пансофія базується на трьох книгах Бога: створеному ним світі, людському розумі і Писанні, є поєднанням божественної та людської мудрості.

Я.А. Коменський зазначав також, що пансофія є зведенням універсального знання, світильник людського розуму, стійке мірило істини речей, незмінний розклад людських життєвих занять і, нарешті, драбина сходження до Бога. Головний плід пансофії – світло, яке відкривається в людському розумі, світі, Писанні; злагода людини із самою собою, з іншими людьми і з Богом; здоров'я тіла, душі і духа; радість. Попутно пансофія дозволяє здолати плутанину, яка панує нині у школах, державі, церкві; плутанину в бібліотечній справі; безлад у веденні повсякденних справ. Пансофія дозволяє зрозуміти не тільки книги світу і розуму, а й творіння людського таланту, звільняючи тим самим від гніту авторитетів.

У «Пансофії» обґрунтовано тезу про три сходинки до пансофічного знання – «емпіричного, епістемічного, евристичного», уявлення про

евристику як «останню вершину мудрості», її значення для «матетики» – мистецтва вчитися, що віддзеркалює педагогічний аспект пансофічної ідеї як засадничої педагогічної ідеї; характеризує властивості розуму як «активної потенції»; викладає основи аксіоматичного знання як сукупності видів, ідей, уявлень і подібностей; розробляє етику і загальні закони моральної розсудливості.

Пансофічна освіта, провідною метою якої Я.А. Коменський уважав поширення всезагальної мудрості, є головним засобом досягнення злагоди в суспільстві, а також гармонізації ставлення людини до Бога, до світу і різних іпостасей (розуму, почуттів, мови, дій тощо) самої людини. Центром пансофічної освіти, уважав Я.А. Коменський, є людина, яку він, продовжуючи і розвиваючи гуманістичні традиції доби Відродження, називав найціннішою, найскладнішою, найрозвиненішою і найпрекраснішою з усіх істот. На відміну від існуючої однобокої освіти, пансофічна освіта має універсальний характер, спрямована на всебічний розвиток людини («усієї людини»). Пансофічна освіта повинна навчати людину всьому тому, що їй потрібне буде в житті. Але головним завданням пансофічної освіти є досягнення кожною людиною мудрості, яка обов'язково включає в себе свідоме самовизначення людини, усвідомлення нею сенсу і мети свого життя, без чого вона не може «відбутися» як людина [5].

Висновки і пропозиції. Студенти усвідомлюють, що пансофію чеський педагог розглядав не тільки як систему наукових знань, але й як поєднання різних форм людського досвіду. Отже, новаторство самої ідеї пансофічності в науковому доробку Я.А. Коменського визначається

характерним для сучасної педагогіки зростанням інтересу до проблеми цілісності освіти, конструктивне розв'язання якої передбачає формування нової якості педагогічного мислення, що базується на осмисленні історико-педагогічного знання, класичних педагогічних праць, пошуку методологічних підвалин і орієнтирів для розроблення стратегії розвитку сучасної освіти. Студенти переконуються в тому, що і нині ідеї Яна Амоса Коменського щодо пансофічної освіти не втратили своєї актуальності.

Список використаної літератури:

1. Гудзик К. Вчитель мудрості та людяності. День. 2006. № 110. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/vchitel-mudrosti-ta-lyudyanosti>.
2. Днепров Э. Мир чувственных вещей в картинах : комментарии. *Избранные педагогические сочинения* : в 2-х т. / Я.А. Коменский Т. 2. Москва : Педагогика, 1982. С. 497–507.
3. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. Т. 1. Москва : Педагогика, 1982. 656 с.
4. Левківський М.В. Історія педагогіки. Київ : Центр учбової літератури, 2008. С. 31.
5. Новосад В. Розвиток ідей про пансофічну освіту Яна Амоса Коменського у сучасній педагогіці : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Мукачево, 2019. 230 с.
6. Ярошук Л. Пансофічні ідеї Я.А. Коменського в курсі історії педагогіки : теоретико-прикладні аспекти. *Efektivní nástroj moderní chvěd-2019* : materiály XV Mezinárodní vědecko-praktická konference. Vol. 4. Praha : Publishing House "Education and Science". S. 60–65.

Yaroshchuk L. Comeniana in the course of the "History of pedagogy"

The article is dedicated to the future teachers' search of the effective methods of the pansophical vision of the famous czech pedagogist Jan Amos Comenius in the course of the "History of pedagogy". "Pansophy" – one of the main concepts in the teachings of J.A. Comenius – is translated as the doctrine of universal wisdom, under which he understood at the same time and the universal wisdom of the Universe, a single and indivisible world, and a mirror image of the macrocosm, all the united science of the world in general, which reproduces its internal structure and orderliness. As a doctrine can reveal the universal unity and harmony of the world, the Pansophy is based on the three books of God: the world created by it, the human mind and the Scriptures, and is a combination of divine and human wisdom.

John Amos Comenius also noted that the Pansophy is a synthesis of universal knowledge, a lamp of the human mind, a stable measure of the truth of things, an unchanging timetable of human life activities, and, finally, a ladder of convergence to God. The main fruit of the pansionia is the light that opens in the human mind, the world, the Scriptures; the agreement of man with himself, with other people and with God; body health, soul and spirit; and, finally, joy. Along the way, the pantophy allows to overcome the confusion that prevails now in schools, the state, the church; confusion in the library business; mess in running casual affairs. Further, the pantophy allows us to understand not only the books of the world and reason, but also the creation of human talent, thereby freeing from the oppression of authority.

The "Pansophia" substantiates the thesis of three steps to pansofic knowledge (empirical, epistemic, heuristic), the idea of heuristics as "the last peak of wisdom" and its significance for "matematics" – the art of learning, which reflects the pedagogical aspect of pansophical ideas as a fundamental pedagogical idea; Characterizes the properties of the mind as "active potency"; teaches axiomatic foundations of knowledge as a set of types, ideas, concepts and similarities; develops ethics and general laws of moral prudence.

Pansophic education, the leading purpose of which Comenius regarded the dissemination of the universal wisdom is the principal means of achieving harmony in society and the harmonisation of man's relationship to God, to the world and different forms (mind, feelings, speech, actions and the like) the person. Center Pansophic of education, Comenius believed, there's one person he, continuing and developing the humanistic traditions of the Renaissance, was considered the most valuable, most complex, most advanced and most beautiful of all creatures. Unlike existing one-sided education pansophic education is universal and aimed at all-round development of a person ("the whole person"). Pansophic education should teach the person everything that she will need in life. But the main task Pansophic education is the achievement by each person of wisdom, which necessarily involves the conscious self-determination of man, the comprehension of its meaning and goal of life, without which it can not "place" as a person.

The students realize that the innovation of the idea of pansophy in the scientific work of J.A. Comenius is determined by the growing interest in the problem of the integrity of education, the constructive solution of which involves the formation of a new quality of pedagogical thinking, based on an understanding of historical and pedagogical knowledge, classical pedagogical works, the search for methodological foundations and benchmarks for developing a strategy for the development of modern education.

Key words: *ideas of pansophism, pansophy, pansophic education, future teacher, knowledge.*